

Hikmet Yurdu, Yıl: 3, S.5 (Ocak-Haziran 2010), ss. 409 - 415

İslam Halifeliği

Darü'l-Fünun-ı Osmani İlahiyat ve Edebiyat Şubeleri Müdürü Hakkı
Sadeleştiren: Yrd. Doç. Dr. Ali Duman

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Öğretim Üyesi
aduman@inonu.edu.tr

İslam halifeliği dini bakımdan efendilik ve dünya saltanatıdır. Mevcut yönetimlerin en seçkini dini makamların en yücesidir. Adalet ve Allah korkusu (takva) ile kurulu, din kuralları ve şer'i dayanaklar ile sınırlıdır. Halife ilahi şeriatlar ve yürürlükteki kanunlar dairesinde emir verme yetkisine sahiptir. Barış anında halkın yöneticisi ve savaş durumunda başkomutandır.

Halife belirlenmesi icma ile ümmet üzerine vaciptir. Ancak bazı Haricîler ile Mu'tezile'den Ebu Bekr el-Asam halife seçme işinin zorunluluğundan sakınarak "Eğer toplum dine sarılarak Kitap ve Sünnet ile amel ederse halife belirlenmesi vacip olmaz" demişlerdir.

Halife, şer'i hükümleri uygulamak, gereklerini yerine getirmek, Allah'ın dinini korumak, kulların maslahatlarını gerçekleştirmek ve düşman ile savaşmak gibi kutsal görevlerle vazifeli olduğundan, halifede ilk olarak ilim, yeterlilik (kifayet) ve duyularında sağlamlık bulunması şarttır.

Cahil bir kimse uygulanması gerekli hükümleri yerine getirmek hususunda kudretli olamaz, aciz bir kimse Allah'ın yüce dinini koruyamaz, cihattan korkar, şer'i hükümleri geçersiz kılar ve kulların maslahatlarını yüz üstü bırakır. Hükümleri uygulamaya muktedir olmayan, Allah'ın yüce dinini muhafaza edemeyen, gerektiği zaman savaştan korkan, şer'i hükümlerin ortadan kalkmasına sebep olan ve kulların maslahatları-

* Bu yazı Sırat-ı Müstakim Mecmuasının 17 Eylül 325 / 15 Ramazan 327 tarihli 3. Cildinin 56. Nüshasında yayınlanmıştır.

nın yüz üstü bırakılmasına sebep olan cahil ve aciz kimse dini bakımdan efendilik yapmaya ve dünyayı yönetme iktidarına asla ehil olamaz.

İkinci olarak: “adil olun...” ayeti gereğince genel olarak hükümlerde adalet şart olduğundan dinin dayanağı olan Büyük İmamlıkta (İmamet-i Kübra) adaletin en temel şart olması öncelikli olarak zorunludur. Zalim halife olamaz, zalim, şeriatın diliyle lanetlenmiştir (mel’un). Cenab-ı Hakk zalim idareye asla yardımda bulunmaz, zalim bir idare asla payidar olamaz, ilahi cezayı hak eder.

Yukarıda açıklandığı gibi ilim, adalet, yetkinlik ve duyuların sağlam olması şartlarında Müslüman ümmeti asla ihtilaf etmemiştir. Bu dört şart üzerinde ittifak edilmiş (müttefakun aleyh) şartlardır. Yalnız Kureyş’ten olmak şartı tartışmalıdır (muhtelefun fih).

İbn Haldun’un bildirdiğine göre İslam’ın ilk dönemlerinde Kureyşten olmak çekişmelerin önlenmesi için şart kılınmıştı. Kureyş kabilesinin diğer kabileler üzerine izzet ve şerefi vardı. Kureyşliler, diğer insanları asabiye üstünlüğüyle yönetmeye muktedirdiler. Eğer Kureyşin dışında bir kabilede halifelik gerçekleşmiş olsaydı, Kureyşlilerin muhalefet edecekleri de bilinmekteydi. Bu sebeple İslam toplumu bölünme riskiyle karşı karşıya kalacak ve Müslümanların kudreti parçalanacaktı. Bu ise “dine sınıksız sarılın ve ayrılığa düşmeyin” ayetine aykırı idi. Sonraları Kureyş kabilesinde asabiye gücü kalmadı.

İslam toplumunu (ümme) korumak için üstün iktidar kudretine sahip olmak Kureyş’ten olanlara tahsis edilmiş bir özellik değildir. Bundan dolayı bu şarta lüzum yoktur. Peygamber (a.s)’in vefatının ardından sahabe arasında halife seçmek konusunda üç görüş ortaya çıkmıştı.

Birinci görüşe göre: Dünya işlerini yönetmeye ve dini işleri idareye güç yetiren kimse halife seçilmeye uygundur. Bu görüş Ensar’ın çoğunluğunun tercih ettiği görüştü. Bunların halife adayı **Sa’d b. Ubade** idi. Daha sonra Mu’tezile’nin tamamı ve Haricîlerin çoğunluğu bu görüşü kabul etmişlerdir. Bu görüş “sizi yöneten Habeşli bir köle bile olsa onu dinleyin ve itaat edin” hadisi şerifine uygundur.

İkinci görüşe göre: Dünya işlerini yönetmeye ve din işlerini idare etmeye gücü yeten kimsenin Kureyşli olması şarttır. Bu görüş Muhacirlerinin çoğunluğunu tercih ettiği görüştür. Bunların halife adayı **Ebu Bekr es-Sıddık** idi. Daha sonra Ehl-i Sünnet bu görüşü kabul etmiştir. Bu görüşte olanlar “İmamlar Kureyştendir” hadis-i şerifini delil göstermektedirler.

Üçüncü görüşe göre: Hilafette peygambere akrabalık hakk sahibi olmayı gerektirir. Bu görüş Haşimîlerin çoğunluğu ile onlara tabi olanların tercih ettiği görüştü. Bunların halife adayı **Ali b. Ebi Talib** idi. Bu görüşte olanlar “Benim yanımda Ali, Musa’nın yanında Harun konumundadır” hadis-i şerifini delil gösteriyorlardı. İmam Müslim’in rivayet ettiğine göre Hz. Ali b. Ebi Talib Hz. Ebu Bekr es-Sıddık’a “Biz, Resulullah’a akrabalık olarak yakınlığımızdan dolayı bu işte kendimizi hak sahibi görüyoruz” demişti. Şia’nın tamamı bu üçüncü görüşü kabul etmişlerdir.

Bu üç adaydan Ebu Bekr es-Sıddık çoğunluğu sağlayarak toplumun fikir birliğiyle (icma’) halife seçildi. Sa’d b. Ubade’nin dışında bütün toplum birinci halifeye bey’at ettiler.

Ümmet tarafından halife belirlemede dört şekil vardır:

1) Kamuoyunun istişaresiyle halife belirleme yolu: Bu yolla ammeye ait işler ve toplumun maslahatlarını çözüme kavuşturma salahiyyetine sahip kimselerin seçmesiyle hilafet gerçekleşmiş olur. Hz. Ebu Bekr ile Hz. Ali’nin hilafetleri gibi. Meseleleri çözüme kavuşturma yetkilileri (Ehl-i hall ve akd) “milletin genel meclisi”nin üyeleridir. Nitekim halifenin azli (hul) sebebiyle fetva makamından verilen fetvada açıklanmıştır. Fetvalara açıklanmış/tevil edilmiş şeriat (şer-i müevvel) denir.

Ehl-i hall ve akdin tamamının halifeye bey’at etmesi şart değildir. “Çoğunluk bütün hükmündedir (ve’l-ekseri hükmi’l-küll) fıkhı kuralına göre çoğunluk yeterlidir. Şeyhayn (Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer)’e bile bey’at etmeyenler vardı. Sa’d b. Ubade ölünceye kadar ne Ebu Bekr’e ne Ömer’e bey’at etmişti. Hz. Ali’ye de sahabenin bir kısmı etmemişlerdi.

2) Özel bir danışma heyeti (Şûrâ-yı hassa) ile halife seçme yolu: Bu yolla önceki halifenin seçtiği bir kısım kimselerin seçimiyle hilafet gerçekleşir. Hz. Osman'ın halifeliği gibi. Önceki halife Hz. Ömer'in belirlediği altı istişare meclisi üyesinden Hz. Osman ile Hz. Ali çoğunluğu elde etmişlerdi. Meşhur tarihçi İbn Cevzî'nin açıklamalarına göre danışma meclisince hakem olarak belirlenen Abdurrahman b. Avf adaylardan birini tercih etmek için ehl-i hall ve akde başvurdu. Bu kere Hz. Osman çoğunluğu elde ettiğinden Abdurrahman b. Avf halifeliği Hz. Osman'a verdi.

3) Vesayet veya veliaht yolu: Bu yolla önceki halifenin hilafet şartlarını taşıyanlardan birini veliaht tayin edip toplumun kabul etmesiyle hilafet gerçekleşir. Hz. Ömer'in hilafeti gibi. Önceki halife Hz. Ebu Bekr es-Sıddık, Hz. Ömer'i veliaht belirlediğinde bazı sahabiler veliahdin sert bir yapıda olduğunu bildirmişlerse de Halife onları ikna etmiş ve seçtiği veliahd toplum tarafından kabul görmüştü.

İlk asırda İslam halifeliği ancak bu üç şekilden biriyle gerçekleşirdi. Halife toplumun genel onayıyla (icma-ı ümmet) halifelik makamını elde ederdi.

4) Kuvvet (Tegallüb) yolu: Şöyle ki: Müslümanlar için bir imam bulunmayıp aralarında tartışmalar çıkar ve içlerinden hiç birine razı olmazlar ise dirayet ve kuvveti ile toplumun yönetimine güç yetireceğine akli kesen bir zatın hilafeti istemesi caiz olur. Artık isteyerek ya da istemeyerek insanlar ona itaat eder ve durum sükûnete kavuşur ve onun çağrısına uyulursa böyle bir zatın hilafeti geçerli olur. Bu yola Kılıç hakkı (hakk-ı seyf) yolu da denir. Kılıç Hakkı yolu ilk asırdan sonra zorunlu olarak toplumun bilginleri tarafından kabul edilmiştir.

Raşit Halifeler (Hulefa-i Raşidîn) zamanında hilafet soya dayalı (irsî) değildi. Halife zorlama olmaksızın ve toplumun belirlemesiyle istişare edilerek seçilirdi. Hatta Hz. Ömer halife seçecek şura topluluğuna oğlu Abdullah'ı seçmemelerini tavsiye etmişti. Hz. Ali halifelik işini tamamıyla ümmete devrederek oğlu Peygamber torunu Hz. Hasan hakkında ne emreder ne de yasaklar gördüğünüz inanın" demişti. İlk olarak

hilafeti irsi kılan (babadan oğla geçiren) Muaviye b. Ebi Süfyan'dır. Muaviye, peygamber dönümünün uzaklaştığını göz önünde tutarak Müslümanlar arasında bir fitne ortaya çıkmasından korkması sebebiyle yetkin ve hak sahibi gördüğü oğlu Yezid'i veliaht tayin etmişti. Kerbela faciasıyla Sara faciasına ve Ka'be'nin muhasarası gibi sıkıntılara bakılınca Muaviye korktuğuna uğramışsa da yine hilafetin Beni Ümeyye hanedanında kalmasına sebep olmuştur. Emevîlerden yalnız Ömer b. Abdülaziz Raşit Halifeler'in yoluna uymaya çalışarak Tabiînin meşhurlarından ve Yedi Fakihden Kasım b. Muhammed b. Ebi Bekr es-Sıddıkı veliaht tayin etmek istemişti. Fakat çoğunluğun baskısıyla bu düşüncesinde başarılı olamadı. Onun vefatından sonra Emevîler yine Muaviye'nin açtığı yolda yürüdüler. Abbasîler de Muaviye'nin yolunu takip ettiler. Ancak el-Me'mun b. Harun er-Reşîd, Ömer b. Abdülaziz gibi Raşit Halifelerin yoluna uymaya niyetlenerek Hz. Ali soyundan Ali er-Rıza b. Musa el-Kazım'ı veliaht tayin etmişti. Bu durum Abbas oğullarının zoruna gittiği için Bağdat'ta Me'mun'a yapmış oldukları bey'atten dönerek, amcası İbrahim b. El-Mehdî'ye bey'at ettiler. Bu sırada Me'mun Horasan'da ikamet ediyordu. Bağdat'daki durum Me'mun'a ulaştı. Artık Horasan'da ikamet edemeyip Bağdat'a yöneldi. Yolda aniden Ali er-Rıza vefat etti. Me'mun herhangi bir direnişle karşılaşmadan Bağdat'a girdi. Daha sonra Hz. Ali Şi'asının şiarı olan yeşil elbiseleri çıkarıp Abbasîlerin şiarı olan siyah elbiseleri giydi. Me'mun'dan sonra hiçbir kimse diğer bir hanedandan veliaht belirlenmesi konusunu gündeme getirmede. Osmanlılar da Abbasîlerin yoluna uydular. Böylece hilafet irsi / babadan oğla geçen bir kurum olarak kaldı.

İslam Halifeliği, din ve dünya hükümlerliliği olduğu halde, dönemin şartlarına bağlı olarak bazen dünyevi hükümlerlilikten ayrılarak sadece dini hükümlerliliğe özgü bir nitelikte kalmıştı. Raşit Halifeler zamanında hilafet hem dini hem de dünyevi hükümlerliliği içermekteydi. Emevîler zamanında da hükümet hilâfetten ayrılmamıştı. Yalnız Mervan zamanında ve oğlu Abdülmelik b. Mervan döneminin başlarında İslami hükümet toplumda ayrışmaya neden olmuştu. Mekke'deki ibnü'z-Zübeyr daha üstün ve daha faziletli (efdal) olması sebebiyle halife tanındığından

Mervan ile Abdülmelik'e halife namı verilmemişti. İbnü'z-Zübeyr'in şehit edilmesi üzerine Abdülmelik hilafeti elde etmiştir. Irak'taki Abbasi Devleti başlangıçta hilafet ve hükümeti birleştirmişti. Daha sonra hükümet Büveyh Oğulları ile Selçuklulara geçti. Abbas Oğullarında yalnız dini saltanat kaldı.

Selçukluların Bağdat'tan çıkması üzerine tekrar Abbasîler dünyevi hükümranlığa sahip olmuşlarsa da bu da çok sürmedi. 656 tarihinde Cengiz'in torunu Hülagu'nun saldırılarıyla Abbasi Halifeliği ortadan kalktı. İslam Halifeliği üç sene askıda kaldı. 659 tarihinde Mısır'da yeniden Abbasî Halifeliği kuruldu. Fakat Mısır Abbasilerinde hükümet yoktu. Hükümet Denizcilik memleketlerinde ve Çerkesler elindeydi.

923 tarihinde İslam Halifeliği Abbas Oğullarından Osmanlılara intikal etti. Osmanlılar hilafet ve hükümeti birleştirmişlerdi. Osmanlıların birinci halifesi bulunan Sultan Selim İslam Halifeliğini aldığı zaman kendisine karşı duracak bir hükümdar yoktu. Onun sahip olduğu dirayet ve üstün kuvvet İslam toplumunu tam anlamıyla korumaya yeterliydi.

İkinci Olarak: Son Abbasi halifesi olan Mütevekkil Alellah, Yavus Sultan Selim'in yetkinliğini takdir ederek halifeliği ona vasiyet etti. Bu vasiyet ve halifeliği terk ediş toplumun meseleleri çözme işini üstlenen kesimleri (ehl-i hall ve akd) tarafından onaylandı. Ezher âlimleri ile Rumeli âlimlerinden oluşan genel bir meclis, Sultan Selim'i halife seçerek halifelik şiarı olan kılıcı ona teslim ettiler. İşte saltanata geçişi (cülus) takiben yapılan kılıç kuşanma töreni buradan ortaya çıkmıştır.

Üçüncü olarak: Sultan Selim, mü'minlerin kıblesi olan Haremeyni (Mekke ve Medine) korudu. Çerkeslerin "Malikü'l-Haremeyn" (Haremeynin Sahibi) unvanlarının yerine edep göstererek "Hadimü'l-Haremeyn" (Haremeynin Hizmetçisi) unvanıyla yetindi. Bugüne kadar Haremeyn Osmanlı Sultanları tarafından korunmuştur. Yalnız onuncu yüzyılda yedi sene kadar Yezidiye imamları tarafından ve son asırda yine yedi sene kadar Vahhabîler tarafından işgal edildiği için, bu dönemlerde Haremeyn, Osmanlılar tarafından korunamamıştır.

Dördüncü olarak: Sultan Selim Han kutsal emanetleri muhafaza altına aldı. Netice itibariyle Sultan Selim Han kılıç kuşanma, Haremeyne hizmet ve koruma sağlama ve kutsal emanetleri muhafaza ederek İslam halifeliğine hak sahibi oldu. Ehl-i hall ve akdin seçimiyle Halifelik makamını elde etti. Bugün Padişahımız Sultan V. Mehmed Han hazretleri milletimizin seçimiyle işlerin tercümanı olarak toplanan ve şer'i fetvaya gereği Ehl-i hal ve akd olduğu sabit olan "Millet Meclisi" (Meclis-i Umumi-i Millet) tarafından seçilerek halifelik makamına oturmakta ve bütün Müslümanların halifesi ve Osmanlıların padişahı bulunmaktadır.

Diğer İslam memleketlerinin yöneticilerine gelince onlara yalnız emir, melik, sultan, hükümdar, padişah denir. Fakat halife denilemez. Halife bir tane olur, ancak emir, sultan, melik, hükümdar, padişah birden fazla olabilir.